

SARI AUTIO-SARASMO

Suomalaiset suuressa idässä

Max Engman on useissa tutkimuksissaan käsitellyt Venäjälle suuntautunutta siirtolaisuutta. Sari Autio-Sarasmo arvioi Max Engmanin teoksen *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, jossa käsitellään suomalaisten muuttamista Venäjälle, Neuvostoliittoon ja Aasiaan viimeisten neljän vuosisadan aikana.

■ Toteamus siitä kuinka ”suomalaisia on joka paikassa” saa vahvistuksen kemiöläisen valaanpyytäjän Isak Anderssonin tapauksessa. Isak sattui nimittäin olemaan ensimmäinen ihminen, jonka A. E. Nordenskiöld tapasi Tyynenmeren rannikolla Koillisväylän läpipurjehduksen jälkeen. Suomalaisia riittää pieneksi kansaksi hämmästyttävän mooneen paikkaan.

Max Engmanin kirjoittama teos *Suureen itään – Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* on Siirtolaisuusinstituutin tuottaman Suomen siirtolaisuuden historia-sarjan viides osa.¹ Engmanin valinta itään suuntautuneen siirtolaisuuden kirjoittajaksi on luonteva. Hän julkaisi aiheesta 2004 kirjan *Pietarinsuomalaiset*, jonka aihepiiri on hyvin lähellä arvioitavaa kirjaa.²

Engman pyrkii hälventämään kirjojen läheistä suhdetta toteamalla ottaneensa uudempaan kirjaan osittain eri näkökulman ja vähemmän yksityiskohtaisen tarkastelun

erityisesti Pietarin osalta. Tämä onkin välttämätöntä, jotta kirjan otsikon mukainen tavoite kuvata suomalaisia Venäjällä ja Aasiassa olisi tasapainoinen esitys. Tekijä ei kuitenkaan onnistu tässä, sillä Venäjä koroostuu ja Pietari nousee ylitse muiden. Venäjän osuus kirjassa on peräti 360 sivua, kun alaotsikon toinen puolisko Aasia jää selvästi vähemmälle huomiolle 18 sivullaan (siihen on sisällytetty myös Lähi-itä). Engman sen sijaan on onnistunut tavoitteessaan kirjoittaa pätevä esitys suomalaisista Venäjän imperiumissa.

Lähihistoria ja erityisesti Neuvostoliiton aika on muokannut mielikuvaa itäsiirtolaisuudesta perin negatiiviseksi. Lukijan yllättääkin se, kuinka houkutteleva kohde keisarillinen Venäjä oli ja millaisia mahdollisuuksia se lähtijälle tarjosi. Korkeimmillaan suomalaisten osuus oli vuoden 1880 paikkeilla, jolloin 2 prosenttia Suomen koko väestöstä oleskeli Venäjällä. Passin turvin Venäjällä oleskelleiden suomalaisten kaupunkilaisten määrä oli vuonna 1848 peräti 7,4 prosenttia. Melkoisista määristä siis puhutaan. Muutto ei välttämättä ollut lähtijälle suuri mullistus, sillä kyseessä saattoi olla vain virstan matka kotikylästä rajan toiselle puolelle. Se saattoi olla myös todellinen hyppy tuntemattomaan ja jopa lopullinen päätös jo pelkästään suuren etäisyyden ja kulkuvälineiden hitauden vuoksi. Kotiseudulta lähdettiin paremman elämän toivossa vapaaehtoisesti, pakotettuna karkotukseen

1. Max Engman (2005) *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5, Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 512 s.

2. Max Engman (2004) *Pietarinsuomalaiset*, WSOY.

tai vaikeuksia karkuun. Suomalaiset suuntasivat suurissa määrin itään kohteenaan laajan Venäjän metropolit tai reuna-alueet.

Siirtolaisuus on erittäin kiinnostava tutkimusaihe. Se kertoo paitsi matkaan lähteneistä ihmisistä myös yhteiskunnasta – niin vetävästä kuin työntävästäkin – erittäin paljon. Siirtolaisuus itään ja erityisesti Venäjälle on tutkijalle – tarkastelujakson ollessa näinkin pitkä kuin 300 vuotta – melkoinen haaste. Tuona aikana siirtolaisuuskin ehti muuttua moneen kertaan jo pelkästään Suomen valtiollisen aseman muutosten vuoksi. Vuoden 1809 jälkeen muuttoliike Venäjälle ei ollut suoranaisesti siirtolaisuutta vaan maassamuuttoa. Kun tutkimuksen painopiste on juuri Suomen suuriruhtinaskunnan ajassa, tutkimuksen kannalta keskeinen käsite siirtolaisuus nousee ongelmalliseksi.

Tekijä toteaaakin pitäytyvänsä ”siirtolaisuudessa sanan perinteissä merkityksessä” (s. 12) eli siinä, että työn piiriin kuuluvat ne ryhmät, joiden tarkoitus oli etsiä toimeentulo ja uusi elämä Suomen ulkopuolelta. Kovin selkeäksi valinnaksi tämä ei kuitenkaan kirjassa yllä, sillä osa tarkastelun kohteena olevista suomalaisista ei tätäkään kriteeriä yksiselitteisesti täytä. Kaikki kirjassa tarkastellut Venäjällä pitkäänkin oleskelleet ryhmät eivät olleet siirtolaisia vaan pikemmin pitkällä komennuksella (*komandirovka*). Voidaan toki katsoa osan tutkimusmatkailijoista ja lähetysaarnajistakin hakeen toimeentulonsa Venäjältä, mutta esimerkiksi Pietarissa syntyneet toisen polven suomalaiset tuskin määritelmään sopivat (s. 150). Tämän kaltaisessa tutkimuksessa arvokkainta lienee kuitenkin teeman mahdollisimman laaja ja monipuolinen käsittely, joten käsitteen ongelma vaipunee toisarvoiseksi.

Monipuolinen hakuteos

Siirtolaisuutta tarkastellaan monipuolisesti ja moni toimija saa äänensä kuuluviin. Kirjasta onkin tullut melko massiivinen, viitteen ja hakemistoinen 512 sivua kahdelle palstalle ladottuna. Tämän laajuisessa tutkimuksessa olennaiseen osaan nouseekin se, miten tekijä on onnistunut luomaan kokonaisuuden, jossa osiot ovat loogisessa jär-

jestyksessä ja auttavat lukijaa hahmottamaan kokonaisuuden tutkimukselle asetettujen reunaehtojen mukaisesti. Varsinainen tutkimuskysymys kirjassa pelkistyy siihen millaista itään suuntautunut siirtolaisuus oli: kuka meni, minne meni ja mitä teki. Tutkimuksen rakenne tukeutuu kronologisesti kolmen kategorian varaan: aikaan, ammattiryhmiin ja alueisiin. Kronologiaan sisältyy myös yksi kirjan analyttisistä tasoista, Suomen valtion roolin ja kansalaisuuden muutos tarkasteltavana aikana. Kirjan rakenne on selkeä ja dispositio palvelee erinomaisen hyvin yksittäisestä toimijaryhmästä tai kohdealueesta kiinnostunutta lukijaa.

Teos onkin erinomainen hakuteos eri siirtolaisryhmien historiasta kiinnostuneille. Esimerkiksi upseerit ja virkamiehet on käsitelty omana osiinaan aivan samoin kuin alueet käydään läpi kohde kerrallaan. Lievää päällekkäisyyttä tämän kaltaisesta rakenteesta vääjäämättä syntyy, mutta yllättäen toistoisuus ei ole häiritsevää. Tekijä selviää monista ristikkäisviitauksista hyvin – tosin pieniä lipsahduksiakin sattuu (Fridolf Höök, s. 370 ja 372). Huolellisesta työstä kertoo sekin, että tekstistä löytyi vain muutamia kirjoitus- ja translitterointivirheitä. Kieli oli sujuvaa ja miellyttävää lukea.

Tutkimuksessa tehty näkökulman valinta painottaa toimijuutta toiminnan analyysin kustannuksella. Tekijä rajaa selkeästi pois Suomen ja Venäjän väliset taloudelliset ja poliittiset suhteet pitäytyen vain muuttoliikkeen tarkastelussa, mikä haasteen massiivisuuden huomioon ottaen on ymmärrettävä valinta. Valinnan seurauksena tutkimuksen ulkopuolelle karsiutuu kuitenkin myös moni analyttinen taso kuten esimerkiksi vedon ja työnnön sosiaaliset ja poliittiset ulottuvuudet lähtö- ja kohdemaassa. Aineksia syvemmälle analyysille olisi ollut jo urakehityksen luomiseen liittyvissä kysymyksissä.

Ihmiskohtaloita

Päärooliin nousee yksittäisten ihmisten elämänkaaren kuvaus. Oiva esimerkki toimijuudesta on suomalaisen upseeriston elämä Venäjän valtakunnassa. Taustan ja järjestelmän kuvauksesta siirrytään yksittäisten esi-

merkkien kautta upseerien urakehitykseen ja kohtaloihin kuten vaikkapa kenraali Anders Edward Ramsayn tai ”tshetshenien kauhu” Jacob Fredrik Gustaf Aminoffin (s. 74–75) tapauksissa. Kymmenet ihmiset tulevat tutuiksi kirjan sivuilla ja tekijä onnistuu välttämään puhelinluettelomaisuuden sitomalla mainitut henkilöt tiukasti teemaan. Kirjan runsas kuvitus tukee valittua esitystapaa. Vaikka välillä tekstiä lukiessa toivoikin analyysin ulottuvan myös elämäntaakarikuvauksiin, palkitsivat kuvaukset lukijan uteliaisuuden. Tosin ainakin tätä lukijaa jäi kalvamaan epätietoisuus Kiinassa siepatujen suomalaisnaisten kohtalosta (s. 411).

Upseerit eivät olleet ainoita Venäjää urakehityksessä hyödyntäneitä suomalaisia vaan moni säätyläinen loi uran Venäjällä ennen paluutaan Suomeen merkittävään asemaan. Ammattitaitoisten henkilöiden paluu vahvisti taloutta ja teollisuutta, mikä epäilemättä edesauttoi myös Suomen valtion kehitystä. Tämä olisikin mahdollistanut kiinnostavan analyysin siirtolaisuuden merkityksestä Suomelle, mutta se vaatinee oman tutkimuksensa. Myös tavallinen kansa siirtyi siirtolaisiksi sankoin joukoin, mutta osin eri syistä kuin ylempät säädyt. Tekijä nostaakin alempien säätyjen siirtolaisista esiin kiinnostavia piirteitä. Valtaosa suomalaisista esimerkiksi Pietarissa oli luterilaisia käsityöläisiä, työläisiä ja palvelusväkeä, jotka maksoivat veronsa Suomeen.

Siirtolaisten identiteetti nouseekin kiinnostavaksi kysymykseksi, johon ei kovin perusteellisesti syvennyttä. Kirjassa tuodaan esiin suurkaupungin (Pietari) identiteetti ja kerrotaan kuinka suomalaiset pitäytyivät omilla asuinalueillaan ja viihtyivät keskenään. Entäpä muut siirtolaisryhmät – assimiloituivatko he vai oliko suomalaisten tapaus yleispätevä? Muuttuiko suomalainen perusidentiteetti tai asema yhteisössä niiden osalta, jotka avioituivat vaikkapa kalmukin kanssa (s. 239)? Sopeutuminen ympäröivään yhteiskuntaan on sidoksissa paikallisen kielien osaamiseen. Eri siirtolaisryhmien kielelliset valmiudet olivat kovin erilaiset.

Kirjan sivuilta käy hyvin ilmi kuinka erityisesti alempien sosiaaliluokkien suomalaiset puhuivat hassua sekakieltä, joka sekun-

epäilemättä vaikutti sopeutumiseen ja identiteettiin. Tekijä antaa lukijalle mahdollisuuden vetää omat johtopäätöksensä käyttämällä runsain mitoin sitaatteja aikalaiskirjoituksista, joista asenteet välittyvät elävästi. Haittapuolena runsaiden sitaattien käytössä on se, että ne tekevät tekstistä välillä työlääksi lukea.

Tutkimuksen pääpaino on alueilla, jossa suomalaisia oli eniten. Kaiken yläpuolelle nousee taloudellisesti ja poliittisesti dominoiva Pietari. Myös Muurmannin rannikko, Siperia ja Tyynenmeren venäläiset rannikot saavat paljon tilaa. Muurmannin rannikolla suomalaisia oli osin luonnostaan kun taas Siperiaan suomalaisia vei osin pakko vankeus- tai karkotustuomion myötä. Tyynenmeren rannikolle ja Itä-Siperiaan lähdettiin myös vapaaehtoisesti valaanpyyntiin tai muuten vain paremman elämän toivossa. Valtakunnan reuna-alueilla elämä oli rajua, sillä suurin osa Siperian siirtokuntien asukkaista oli Siperian suomalaisten papin Johannes Granön mukaan alkujaan ”konnia ja roistoja” ja elämä sen mukaista (s. 343). Elämä siirtokunnissa jäikin monelta suomalaiselta aiottua lyhyemmäksi.

Kaikki Siperiaan karkotetut eivät olleet rikollisia vaan osa päätyi karkotukseen poliittisista syistä kuten Vaasan pormestari Hasselblatt ja tuomari P. E. Svinhufvud. Venäjän Alaskassa suomalaiset edustivat myös valtiovaltaa toimimalla alueen kuvernöörinä ennen kuin venäläiset myivät Alaskan amerikkalaisille. Kuvernöörit kävivät toimensa ohessa myös kauppaa kuten kirjassa mainitut Arvid Adolf Etholen ja Johan Hampus Furuhjelm. Siirtolaisuus saattoi näkyä myös lähtöpaikassa. Venäjän valloitettua Amurinmaan 1850-luvulla ja hallituksen ryhtyessä voimakkaasti tukemaan siirtolaisuutta alueelle lupaukset erioikeuksista synnyttivät Amurin-kuumeen. Tämän innostuksen vallassa nimettiin rakenteilla ollut tamperelainen työläiskaupunginosakin Amuriksi.

Häiritsevän marginaaliseksi kohdealueeksi jää kuitenkin Aasia, joka on mainittu kirjan otsikossa Venäjän rinnalla. Aasia-osio painottuu pääosin nykyaikaan eikä muutama viittaus menneisiin aikoihin onnistu luo-

maan riittävää ajallista syvyyttä Aasian siirtolaisuuteen. Esiin nousee Marutei Tsurusen kaltaisten henkilöiden historia tai suomalaisten yritysten rakennushankkeet Irakissa. Väistämättä herää kysymys oliko Aasiaa lainkaan tarpeen liittää tutkimukseen? Tässä muodossa se ei tuo merkittävää lisäarvoa tähän teokseen.

Lähdeaineiston mahdollisuudet

Keskeinen lähdeaineisto tutkimuksessa on suomalainen ja ruotsalainen arkistoaineisto. Tärkeään rooliin nousee Suomen passiviraston arkisto, joka on tämän kaltaisessa tutkimuksessa informaatioarvoltaan erittäin suuri, mutta aineiston luonteen huomioon ottaen työläs käyttää. Tekijä onkin tehnyt suuren työn havainnollistaessaan eri alkuperäisaineistoista kerätyn informaation taulukoiksi ja kuvioiksi. Runsaat kuvat ja taulukot palvelevat paitsi kokonaisuuden hahmottamista myös tulevia tutkijoita. Ansiokasta on myös se, että tekijä esittelee erinomaisesti tuntemansa keskeiset aineistot omassa kappaleessaan, mikä palvelee hyvin vaikkapa aiheesta kiinnostuneita opiskelijoita.

Vastapainona arkistoaineistoille sekä virallisjulkaisuille ja tilastoille on tyystin toisentyypinen lähde ryhmä. Tekijä on käynyt läpi suuren määrän lehtiä ja kalentereita. Monet kiinnostaviksi nousevat kuvaukset ovatkin lehtien palstoilta, mikä tekee tutkimuksen eläväksi ja aikakauden ilmapiiriä tavoittavaksi. Vaikka lehtijuttujen totuusarvo ja tietynlainen fragmentaarisuus herättääkin kysymyksen lähdekriittistä, asia ei nouse ongelmaksi metodisten ratkaisujen vuoksi. Lähdekriittinen ote näkyy tekijän nostessa esiin aineistojen ongelmallisuuden varmojen tietojen puuttuessa. Tämä näkyy erityisesti niissä luvuissa, joissa kuvataan tutkimuksen kannalta perustavanlaatuisia kysymyksiä kuten esimerkiksi muuton rakentei-

ta (s. 91). Kuvaukseen painottuvissa luvuissa, joissa tarina nousee keskeiseen asemaan, asialla ei ole loppujen lopuksi suurta merkitystä.

Teoksen kirjallisuusluettelossa nousee hyvin esiin Engmanin laaja tuotanto aiheesta. Osa *Suureen itään* -kirjasta on vääjäämättä tuttua niille, jotka ovat lukeneet vaikkapa kirjan *Pietarinsuomalaiset*. Lieväksi ongelmaksi teeman läheisyys muodostuu lähdemerkintöjen osalta. Pyrkinessään häivyttämään kirjojen päällekkäisyyttä tekijä ohittaa noottiapparaatissa merkittävän osan Pietari-osioon liittyvistä lähteistä toteamalla: ”jatkoissa ei erikseen viitata teoksiin *Pietarinsuomalaiset* (2004) ja *Dagligt Liv i S:t Petersburg* (H-fors 2003)”. Työekonomia on toki tärkeää, mutta lukijan kannalta valintaa tuskin voidaan pitää kovinkaan hyvänä ratkaisuna. Kaikilla ei ole mahdollisuutta selata edellä mainittuja teoksia tätä kirjaa lukiessaan. Toinen lievähkö ongelma tutkimuskirjallisuudessa on käytettyjen tutkimusten ikä. Erityisesti Neuvostoliittoa ja sen jälkeistä aikaa käsittelevissä luvuissa on kirjallisuusluetteloon otettu mukaan tuoreinta tutkimusta, mutta keskeiset viittaukset ovat pääosin 20–30 vuotta vanhoihin tutkimuksiin. Uusimman tutkimuksen hyödyntäminen olisi saattanut muuttaa tulkintaa vaikkapa suomalaisista vallankumoushankkeista Pietarissa (s. 262).

Max Engmanin teos *Suureen Itään – suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* on kattava ja antoisa teos suomalaisista Venäjän imperiumissa. Kirja tuo tärkeän lisän siirtolaisuuden historiaan Suomen kannalta geopolittisesti ja taloudellisesti tärkeällä alueella. Kenties kurkistus *Suureen itään* ja menneisyyteen avaa uusia näkökulmia tulevaisuuden yhteistyömahdollisuuksista ilman lähihistorian taakkaa. Kirjan lukemista voikin lämpimästi suositella paitsi siirtolaisuudesta myös yleensä Venäjästä kiinnostuneille. ■